

már vázolt okokon túl – azért is sajátos, mert nagyjából egy időben mozog itt a szépirodalom és a kritika, amely utóbbi mielőbb irodalomtörténetileg legitimált helyzetben szeretné tudni önmagát. Egy-két éves fáziskéséssel születnek meg a kritikai reflexiók, ezért az, amit a szerző Esterházy írói alkotásmódjával kapcsolatban mond, ugyanúgy vonatkoztatható az ő irodalomtörténeti diszkurzusban elfoglalt helyzetére is: „...önmagunk szituáltságára nincs módunk valamely rajtunk túl elhelyezkedő horizontból ráismerni.” Azonban ennek tudatában Kulcsár Szabó Ernő olyan irodalomelméleti, filozófiai és nyelvfilozófiai összefüggéseket mozgat, amelyek egyrészt távol tartják a pozitívista, illetve szellemtörténeti hagyományú irodalomtörténeti mentalitásból ismert autoriter kijelentésektől, másrészt annak a belátásából születtek, hogy *egy-szer minden okos dolgot kigondoltak*

már, csak meg kell kísérelni megint kigondolni azt... másképp.

Kulcsár Szabó Ernő: *Esterházy Péter*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1996.

Sz. Molnár Szilvia

Jegyzet

- (1) KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Argumentum Kiadó, Bp. 1993, 7. old.
- (2) KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: *Esterházy Péter*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 1996, 11. old.
- (3) Uo., 89. old.
- (4) KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: *A másság mint jelenlét. = Beszédmód és horizont*. Argumentum Kiadó, Bp. 1996, 254. old.
- (5) KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: *Esterházy Péter*, i. m., 201. old.
- (6) Uo., 223. old.

A feminizmus nyelve a magyar irodalomtudományban

A társadalmi praxist konstituáló diszkurzusformák között talán meghatározó jelleget lehet tulajdonítani az irodalomtudománynak abból a szempontból, hogy tárgyát tekintve olyan terület értelmezésében érdekelt, amely messzemenőkéig képes felmutatni bizonyos kulturális sajátosságokat, illetve azok kritikáját. Ez az attitűd azonban nem kizárólagos vonása az irodalomértelmezés különböző formáinak, hiszen a szövegek adott interpretációja mindig az értelmezői előfeltevések függvényében szemlélendő.

Az irodalmi művek feminista olvasatait éppen ezek figyelembevételével sorolhatók olyasfajta elméleti kategóriába, melyben nem a szövegek autonóm világának, hanem a társadalomnak, illetve sokszor a művek igazságértékét referencializáló politikumnak a feltárására történik kísérlet, s csak ezen struktúrák felől nyer értelmet maga az esztétikai tapasztalat is. Még abban az esetben is fenntartható mindez, ha figyelembe vesszük, hogy nem lehetséges a feminista megközelítésmódok sokfélesége miatt azok kompakt

jellemzését adni – vagyis eleve kudarcra van ítélve minden olyan összefoglalás, amelyben *módszerként* van elgondolva a feminista kritika – hiszen a különböző politikai nézetekre épülő különféle teóriák mind azzal a közös alapfeltevéssel kell, hogy rendelkezzenek, miszerint „a feminista kritikának és elméletnek valamilyen módon a nemek közti társadalmi, intézményes és személyes hatalmi viszonyok vizsgálatához kell kapcsolódnia”. (1) Az ilyen indíttatású elméleteknek pedig mindenképpen számolniuk kell azzal, hogy bár-

mennyire tisztázzák is a társadalmi képződményekhez való viszonyuk rendszerét, mégis annak a mimetikus esztétikának a körén belül maradnak, amely a marxista interpretációs sajátosságokhoz hasonlítható leginkább. (2) Azonban ebből a viszonyból – amelyet egyébként fel is vállal a feminista értelmező közösség – olyan következmények származhatnak, amelyek megkérdőjelezik ezen kritikai beállítódás általános érvényét, hiszen a mimetikus alapokra helyezett esztétika a nyelvi műalkotást csak mint társadalmi produktumot kívánja értékelni, miközben nem vesz tudomást annak létmódjáról, jelesül a szöveg nyelvi megformáltságában való *másságáról*.

Annak érdekében, hogy a feminista értelmezések az irodalmi jelenségeket ne pusztán a valóság tükrékként, illetve annak ábrázolásaként tüntessék fel, azokat a szempontokat kell szem előtt tartanunk, amelyek kiváltképpen a posztmodern gondolkodás horizontja felől láthatók be, és amelyek már nem a konvencionális értelmű társadalmi struktúrákra vonatkoznak. Ha ugyanis a feminista irodalomtudomány valóban kritikáját kívánja adni a szociális gyakorlatnak és a fennálló institucionális rendnek, és mindezt ráadásul az irodalom felől teszi meg, akkor elengedhetetlen, hogy átalakítsa kérdéseit, megnyilatkozásának módját és az értelmezésben feltáruló viszonyok rendszerét, hiszen a patriarchális képződmények dekonstruálására tett kísérletek nem lehetnek sem eredményesek, sem pedig hitelesek a szokásos kerek között elhangzó beszéd során. A mimézis-elvű és reprezentációs alapokon nyugvó értelmezés pedig éppen annak a szubjektum-objektum, illetve tartalom-forma viszonynak a bináris oppozíciójára épül, amelynek metafizikai eredete nyilvánvalóan a férfi-nő dichotómiában ragadható meg. A szöveg nyelvisége és a társadalmiság másként fellépő jellege tehát másfajta alapokra helyezve képes arra, hogy felülkerekedjék a megrögzült diszkurzusformákon.

A francia diszkurzuselméletek, illetve *Derrida* munkássága a valóban követendő utak egyike a feminizmus számára, olyanvira, hogy benne implicit és explicit

előfeltevésként is felbukkannak ezek a teoretikus rendszerek. A vágy tárgyaként fellépő diszkurzus például „az a hatalom, amelyet az emberek igyekeznek megkaparintani”, (3) ezen törekvés mechanizmusának leírása és értelmezése pedig a feminista kritika egyik fő feladatának tekinthető. Mégpedig olyképpen, hogy a fundamentális kódként felfogható patriarchális beszédmód ellenében a társadalom diszkurzív szerveződésének alternatíváját mutatják fel. A plurális szólamok előtérbe helyezése és a bináris oppozíciók dekonstruálása ugyanis olyan kritika eredményei lehetnek, amely nemcsak céljaiban, hanem megközelítési módjában is már egyfajta szubverzív jellegű megnyilatkozásként lép fel. Ez a megnyilatkozás pedig – a diszkurzuselméletek előfeltevéseire támaszkodván – a nyelvi feltételezettség által meghatározott módon foglalja magában a szociológiai problémakörök kérdésfelvetései alapjainak felbontását is, vagyis a beszédmód változásai már önmagukban is erősen utalnak a kritikai viszonyok olyasfajta átstrukturálódására, amely a feminista interpretációkra jellemző leginkább. A feminista kultúraelemzés és -értékelés is éppen a nyelviség síkján kapcsolódik a Derrida nevével jelölt dekonstrukcióhoz, amikor is a kulturális jelenségeket értelmezendő *szövegekként* fogja fel, (4) és nem a *valóság s műalkotás*, illetve *textus s kontextus* relációban taglalja azokat. Ha a feminista kultúrkritikus ezeket az előfeltevéseket tekintí magáénak, akkor egyáltalán nem vádolható meg a marxista interpretáció különböző formáinak és képzetének használatával, sem pedig a fallogocentrikus beszédmód zárt és kirekesztő eljárásainak elsajátításával.

A magyar irodalomtudományi diszkurzusban meglehetősen kevés feminista kritika született, azok is jórészt a patriarchális keretek között maradvá szólaltak meg, esetleg annak negatív aspektusából személve a felvetett kérdéseket. A hallgatás valószínűsíthető okait nem taglalva, inkább azokra a feminista kritikán belüli veszélyekre érdemes figyelni, amelyek a „cultural studies” ilven formáinak nem intratextuális sajátos-

ságain alapulnak. A – szignifikánsan *Esterházy Péter* recepciójához köthető – interpretációk például olyan kérdések körül mozognak, amelyek a szövegekben megformált történetek néhány mozzanatának referencializálásából fakadnak, s ezáltal a valóság objektivitásának igényét hangoztatják. (5) Ez a fajta interpretációs stratégia – bár ideológiai relevanciáját nem vitatom –

mégsem tűnik produktív kérdésírányokra épülő horizontnak, hiszen tulajdonképpen az „écriture féminine” fallogocentrikus szemléletmódját tartja fenn és viszi tovább, miközben az irodalmi szöveg autentikus megszólaltatását nem végzi el. Abban az esetben viszont, ha az esetleges feminista kritikus nem a teljes női mivolttal való azonosulást kéri számon a – történetesen férfi – írótól, hanem szem előtt tartja azokat az elméleti előfel-

tevéseket, amelyek szerint az irodalmi műalkotás jelentése(i) úgy függ(enek) a befogadótól, ahogyan az a fikcionális szöveg jelzéseinak megfelelően képes kommunikációt folytatni az olvasás aktusa során, akkor nem kerülheti meg ennek az interakciónak paradoxonszerű minőségét. Az alapvetően egy deficités szituációból származó jelleg következménye pedig az, hogy „a fikcionális szöveg sem az előzőleg adott valóságot nem denotálja, sem lehetséges olvasójának diszpozíciórepertoárját nem képezi le”, így az „sem a szövegre nem vonatkozik, sem az olvasó számára előzőleg közös kulturális kódra, és ez a deficiens eset mégis képes az olvasás folyamatában a realitás benyomását kelteni”. (6)

Az eddig felsorolt jelenségek figyelemreméltó alternatívájának tekinthető *Hódosy Annamáriának* a magyar feminis-

ta kritikában felmutatott munkássága. Hódosy esetében ugyanis nem csupán annak evidenciájáról van szó, hogy (az alapszituáció szempontjából) nő az, aki kritikát ír, illetve hogy (a metodológia szempontjából) feminin sajátosságokat kér számon férfi alkotóktól vagy női írőkkel foglalkozik, hanem írásaival kapcsolatban olyan *nyelv* kialakításával találkozhatunk,

amely egyrészt nem ismeretlen a nyugati feminista kritikában, másrészt pedig a legteljesebb mértékben alkalmas arra, hogy a patriarchális diszkurzus metafizikai vonásait – így a marxista kritikáét is – meghaladja. A meghaladásra tett kísérletek esetleges – jelen szerzőnél is tapasztalható – kudarcait azonban nem szabad a beszédmód alkalmazhatóságának a rovására írni, hiszen ez az alapvetően experimentális megnyilatkozási forma

sem hagyhatja maga mögött az őt megelőző nyelvek sajátosságait, vagyis annak a beszédnek a jegyeit is magán hordozza, amellyel szemben – akár politikai céllal is – fellépni szándékozik.

A Hódosy által játékba hozott kérdések bár új formában szólalnak meg, mégsem tekinthetők *egyetlen* beszédmódnak amiatt, hogy a szöveg többféle szölam együtt-hangzásának igényével lép fel. Ez a polifonikus struktúra azután olyan, egymással látszólag össze nem illő képzetkörök megszólaltatására lesz képes, amelyek – mivel nem a hagyományosan felvázolt módon függenek össze – sejtetni engedik a felvetett kérdések további irányát. Ezt az irányt véleményem szerint két Hódosy-szöveg tartalmazza a legnyilvánvalóbban – amelyeknek modalitása éppolyan összetett, mint válaszainak értékelhetősége –, mégpedig a

A magyar irodalomtudományi diszkurzusban meglehetősen kevés feminista kritika született, azok is jórészt a patriarchális keretek között maradván szólaltak meg, esetleg annak negatív aspektusából személve a felvetett kérdéseket. A hallgatás valószínűsíthető okait nem taglalva, inkább azokra a feminista kritikán belüli veszélyekre érdemes figyelni, amelyek a „cultural studies” ilyen formáinak nem intratextuális sajátosságain alapulnak.

Homotexualitás (7) és *A Khrüszipposz-szindróma* (8). Nem tárgyalom tehát a szerző egyéb tanulmányait, melyek bár szintén figyelemreméltók, mégsem foglalják magukban olyan komplex módon azokat a jellegzetességeket, amelyeket jelentős vonásokként lehet illetni.

A *Homotexualitás* olyan elméleti problémákat taglal, amelyek az olvasás és az ahhoz kapcsolódó kritikai magatartás viszonyait vizsgálják a szövegek autonóm szemléletének tükrében. A Derridától örökölt nyelv, amely nem mentes a – főképp feminista – pszichoanalízis szótárának használatától sem, adja a legkézhezállobb alapot az irodalomértelmezés számára. Ez a pszichoanalitikus nyelvezet azonban – a társadalmi kontextusra vonatkoztatott megközelítésmódokhoz hasonlóan – nem a külső nézőpont kínálta egyoldalú értelmezői magatartást vindikálja, hanem a szövegekként értett struktúrák közötti mozgásnak az interpretációját. Éppen ezért kapcsolódhat a dekonstruktivizmus nyelvfelfogásához, ami abban ragadható meg, hogy a gondolkodás folyamán hatalmi pozíciót elfoglaló jelölttel szemben a jelölők szabad játékának alternatíváját kínálja (Derrida nyomán), a szöveg retorikus vonásait kiterjeszti az irodalmon kívüli szövegekre a logikával szemben a figuratív/tropologikus nyelvi magatartás elsoőbbtségét hangsúlyozza (*Paul de Man* nyomán), valamint a szubjektumok relativizálódását kiemelve a nemek helyzetének és a devianciák lehetőségének kérdéseit veti fel (főleg *Harold Bloom* nyomán). Az értelmezés instanciájául választott szubverziót éppen a fenti eljárások intenzív egymásra vetítésével képes szemantizálni: a homoszexualitás társadalmi normákkal ütköző jelenségét figuratív kapcsolódásokkal köti egyfelől a Marlow-i *II. Edward* elemzéséhez az aberrációhoz, másfelől a dekonstrukcióhoz, illetve rajta keresztül a feminista szövegmagyarázathoz, oly módon, hogy a homogénnek tekintett műalkotásnak a kritikához való viszonya az azonosság variációinak másságára utal. A konnexióknak ez a differáló rendszere mint metodológiai eszköz már

saját körén belül is szubverzív, hiszen a kanonizált (a fallogocentrikus beszéd felhangjait használva: *átörökített*) megnyilatkozási formákat szétjátszó diszkurzus szembenállásként határozza meg pozícióit. A *játék* fogalma pedig, amely ebben a szövegben szervező jellege miatt érdemel figyelmet, nem csupán az értelmezés nyelvének a szintjén jelenik meg mint az uralkodó elvárások érvénytelenítésének az eszköze, hanem a *nyelvjátékok* pluralitásának átfogóbb területén is. Így válhat a feminista kritikának ez a részlete olyan jelentős mozzanattá, amely úgy képes jelölni a társadalmi, hatalmi és irodalomelméleti problémákat, hogy közben a jelölők szabad mozgásának is hasonlóan nagy szerepet szán a diszkurzusban.

A *Khrüszipposz-szindróma* koncentráltabb gondolatmenete már nagyobb pszichoanalitikus apparátussal dolgozik annak érdekében, hogy egy hosszabb interpretációs láncon keresztül – melyben ismét fontos szerep jut a homoszexualitásnak – az irodalmon belüli ödipális relációkat tárhassa fel. A *Thomas Mann* naplóira reflektáló *Nádas Péter*, illetve a reflexióra reagáló *Nemes Nagy Ágnes* viszonya már csak azért is szemléletes lehet, mert a hárójuk kapcsolata ugyanolyan háromszögeként értelmezhető, mint az elemzés későbbi felében elhelyezkedő *Emlékirtok könyve-interpretáció* szerelmi közössége. A tanulmány végső kifutásának pedig az a freudi alapokra helyezett, de azokat jóval inkább meghaladó gondolatsor tekinthető, amelyben Hódosy – immár szinte kizárólagosan Bloom nyomán – az író-előd és az író-utód Apa-Fiú (homoszexuálisként feltüntetett) kapcsolatát jelen esetben egy fordított örökségi folyamatként értelmezi: „...az (író)előd nem példakép, hanem – mint egy fordított sorrendű olvasás esetén – utódja utánzója. Nem mester(szöveg), akit-amit a fiú (*fel*)idéz. Nem tőle tulajdonítják el a témát és a kifejezés formáit, ellenkezőleg: *ő lop* az utódjától, vendégszöveggé minősül, s immár csak utódja szövegének kontextusában tulajdonítható neki értelem.” (9) Az ív körvonalazott hágvománvösszefűgés

azonban még csupán a patriarchális diszkurzus keretei között látható. Ahhoz ugyanis, hogy a – shakespeare-i példával szemléltetett – lányok fiú volta is hangsúlyt kapjon az értelmezésben, annak a „kritikai vakságnak” a felismerése szükséges, amely szerint Hódosy egyrészt elte-

kint Nemes Nagy recenziójának tárgyalásától, másrészt a saját pozícióját sem fedi fel, ami pedig már a női szerepek aktivitását mutatná e viszonyrendszerben. A nők e tanulmány elhallgatott – és ezáltal ambivalensen megragadható – konklúziója szerint vagy nem részesei a tradíciónak, ezáltal nem is örökösei annak, vagy olyan játékosai e folyamatnak, akiknek látens, de elidegeníthetetlen joguk van a dolgok rendje fölötti hatalom gyakorlásához.

Hódosy Annamária kritikusi tevékenysége tehát olyan jelenség a magyar irodalomtudományban, amely nyelvében is az eddigi uralkodó formákhoz viszonyítva metodológiai változásokat von maga után. Ez a beszédmódbeli újítás néhány fogyatékosága ellenére sem tekinthető elvetendő kísérletezésnek, hiszen már tagadhatatlanul *jelen van* az irodalmi diszkurzusban, és igencsak tág horizontot képes nyitni az eddigi értelmezések számára is, amelyet inkább érdemes párbeszédre alkalmas területnek tekinteni, mintsem figyelmen kívül hagyni.

*A Homotextualitás
olyan elméleti problémákat
taglal, amelyek az olvasás és
az ahhoz kapcsolódó kritikai
magatartás viszonyait
vizsgálja a szövegek
autonóm szemléletének
tükrében. A Derridától
örökölt nyelv, amely nem
mentes a – főképp feminista –
pszichoanalízis szótárának
használatától sem, adja
a legkézzelállóbb alapot
az irodalomértelmezés
számára. Ez a pszicho-
analitikus nyelvezet
azonban – a társadalmi
kontextusra vonatkoztatott
megközelítésmódokhoz
hasonlóan – nem a külső
nézőpont kínálta egyoldalú
értelmezői magatartást
vindikálja, hanem
a szövegekként értett
struktúrák közötti mozgásnak
az interpretációját.*

Bednaries Gábor

Jegyzet

(1) MOI, TORIL: *Feminista irodalomkritika*. In: *Bevezetés a modern irodalomelméletbe*. Szerk.: JEFFERSON, ANN – ROBEY, DAVID. Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 233–234. p.

(2) Vö. „... az utánzás nem jelenthet mást, mint hogy a valóság valamelyik jelenségének visszatükröződését

önálló gyakorlattá alakítják át.” LUKÁCS GYÖRGY: *Az esztétikum sajátossága I.*, Magvető Kiadó, Budapest, 1965, 355. p.

(3) FOUCAULT, MICHEL: *A diskurzus rendje*. Holmi, 1991. 7. sz., 870. p.

(4) „A dekonstrukció tehát nem egyszerűen a szűkebb értelemben vett szövegek olvasásának módszere. Nálam a dekonstrukció előfeltételezi a szöveg és az írás (écriture) fogalmainak megváltozását. Amit én szövegnek nevezek, az többé nem egyszerűen könyv egy könyvtárban. Mivel számomra egy adott helyzetben szükséges látszott stratégiai okokból, a szöveg fogalmát általánosítottam, hogy mint szöveg éppúgy jelentsen intézményt, mint egy politikai szituációt, egy testet, egy táncot stb...” DERRIDA, JACQUES: „... az igazság iránti érdeklődés”. Jelenkor, 1994. 7. sz., 655. p.

(5) Pl.: „Sikerült-e hősnője bőrébe bújni Esterháznak és Weöresnek? Függetleníteni tudták-e magukat saját férfiszemlé-

lettüktől? Valóban női irodalom-e, amit alkottak?” MOLENKAMP-WILTINK, INEKE: *A női perspektíva szerepe Weöres Sándor Psyché és Esterházy Péter Tizenhét hatnyik című művében*. Jelenkor, 1994. 6. sz., 533–543. p. Hasonló problémakört kívánt interpretálni Friedrich Judit egy, Esterházy nőalakjairól tartott előadásában.

(6) ISER, WOLFGANG: *Az irodalom funkció történeti szövegmodellje*. Helikon, 1980. 1-2. sz., 47. p.

(7) In: *DEKONFERENCIA I.* Szerk.: KOVÁCS SÁNDOR s. k. – ODORICS FERENC. JATE, Irodalomelméleti Csoport, Szeged, é. n., 42–59. p.

(8) Jelenkor, 1995. 7. sz., 639–647. p.

(9) Uo., 646. p. (Kiemelések az eredetiben.)